

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ГРОМАДЯН НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ Й ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

SOME ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION AND PROTECTION OF THE RIGHT OF CITIZENS TO A SAFE ENVIRONMENT FOR LIFE AND HEALTH DURING ARMED CONFLICT

Муризіна М.С., студентка III курсу господарсько-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Фоміна В.Д., студентка III курсу
Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена вивченню питання реалізації екологічних прав громадян в період збройних конфліктів, зокрема під час військової агресії Російської Федерації проти України. Висвітлена юридична сутність права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Визначено, що завданням кожної демократичної, суверенної держави є сприяння здійсненню суб'єктивних прав громадян та їх захист. З огляду на це виявлено, що проблема полягає саме у тому, яким чином втілюється таке фундаментальне право в умовах, які самі по собі несприятливо впливають на його реалізацію.

У статті проаналізовані міжнародно-правові норми, що стосуються вирішення питань захисту довкілля під час війни, які знайшли своє закріплення у багатьох нормативно-правових актах. Виявлені складності притягнення до міжнародно-правової відповідальності за екологічні злочини, які, зокрема, полягають у тому, що така відповідальність поширюється лише на ті держави, які певним чином ратифікували міжнародні договори, протоколи або імплементували їх положення у національне законодавство. З огляду на це запропоновано позицію щодо посилення ролі міжнародно-правових норм у сфері захисту довкілля та пошуку дієвих механізмів притягнення до відповідальності за злочини проти довкілля.

У статті наводяться приклади порушення окупаційними військами законів і звичаїв ведення війни. Це стосується як засобів, так і способів, які використовуються для нанесення масштабних руйнувань українським територіям. Під час цієї агресії створюється не тільки пряма загроза життю і здоров'ю людей, а відбувається пошкодження та знищення природно-заповідних комплексів та ландшафтів, порушується нормальне функціонування лісових, водних екосистем тощо. Останнє в свою чергу впливає на реалізацію права громадян на безпечне для життя й здоров'я довкілля.

Встановлено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану коло правових можливостей, що становлять структуру і реалізують суб'єктивне право громадян на безпечне для життя й здоров'я довкілля, може звужуватись. Вищенаведене спонукає звернутися до концепції "правомірного обмеження" прав людини з боку держави. Українські реалії змушують наважитися на цей крок через пряму загрозу виникнення обставин, за яких пріоритет завжди перебуватиме на боці збереження життя і здоров'я громадян. Отже, в умовах військового конфлікту органи державної влади можуть відступити від своїх зобов'язань, покладених Конвенцією з прав людини і громадянина в односторонньому порядку, але дотримуючись встановлених меж, процедур та правил.

Ключові слова : екологічна безпека, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, навколишнє природне середовище, суб'єктивні екологічні права.

The article is devoted to the study of the implementation of environmental rights of citizens during armed conflicts, in particular during the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. The legal essence of the right to a safe environment for life and health is highlighted. It is determined that the task of every democratic, sovereign state is to promote the exercise of subjective rights of citizens and their protection. In view of this, it was found that the problem is precisely how such a fundamental right is embodied in conditions that in themselves adversely affect its implementation.

The article analyzes the international legal norms concerning the solution of the issues of environmental protection during the war, which have been enshrined in many normative legal acts. Difficulties of bringing to international legal responsibility for environmental crimes, which, in particular, is that such responsibility extends only to those states that have ratified international treaties, protocols or implemented their provisions into national law. In view of this, a position was proposed to strengthen the role of international law in the field of environmental protection and to find effective mechanisms to bring to justice for crimes against the environment.

The article provides examples of violations of the laws and customs of war by the occupying forces. This applies to both the means and the methods used to inflict large-scale destruction on Ukrainian territories. This aggression not only poses a direct threat to human life and health, but also damages and destroys nature reserves and landscapes, disrupts the normal functioning of forest and aquatic ecosystems, and so on. The latter, in turn, affects the realization of the right of citizens to a safe environment for life and health.

It is established that in a state of war or emergency, the range of legal opportunities that make up the structure and implement the subjective right of citizens to a safe environment for life and health may narrow. The above encourages us to turn to the concept of "legitimate restriction of human rights" by state. Ukrainian realities are forcing us to take this step because of the direct threat of circumstances in which the priority will always be on the side of life and health of citizens. Thus, in the event of a military conflict, public authorities may derogate from their obligations under the Convention on Human and Civil Rights unilaterally, but in accordance with established limits, procedures and rules.

Key words: environmental security, the right to a safe environment for life and health, the environment, subjective environmental rights.

Вступ. Фундаментальне та основоположне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля є ядром всієї системи екологічних прав та одним із наріжних каменів забезпечення екологічної безпеки для всіх громадян, задля гарантування якого держава бере на себе відповідальність за здійснення природоохоронних функцій та створення умов для його ефективного охорони та захисту. Втім, наразі негативні наслідки зовнішньої агресії зі сторони східного сусіда впливають не тільки на його реалізацію в умовах

сьогодення, а й несуть загрозу майбутньому держави в цілому.

Проблеми екологічної безпеки сьогодні особливо актуальні через те, що існує пряма загроза життю і здоров'ю громадян, а це, насамперед, тісно пов'язано із природними правами людини, юридичне закріплення яких знайшло свій вираз у ст. 50 Конституції України та ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», де кожен громадянин має право на безпечне для

його життя та здоров'я навколишнє природне середовище. Природний характер цього права має презюмувати недопущення будь-яких обмежень через його виникнення з моменту народження, а отже невід'ємність та невідчужуваність. З цього випливає правомірність вимоги дотримання екологічних прав та забезпечення їх захисту за будь-яких умов.

Ключовим моментом є те, що забруднення довкілля неправомірними діями може розглядатися як опосередковане порушення екологічних та інших прав людини. Фактична ситуація, яка склалася у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України та окупацією частини її території, демонструє пряме порушення права на екологічну безпеку, безпечно для життя і здоров'я навколишнє середовище, породжуючи низку важливих запитань щодо його реалізації, допустимості обмежень та недопущенні порушень.

Актуальність проблеми обумовлена незадовільною статистикою збільшення кількості правопорушень в екологічній сфері з моменту початку військових дій на Сході України ще у 2014 році і до теперішнього часу. Продовжується невинна ескалація виникнення суспільно небезпечних ситуацій для особистої, в тому числі й екологічної безпеки громадян в умовах існуючого в Україні збройного конфлікту. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, за попередніми підрахунками, станом на 1 березня 2022 року агресор веде бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 12406,6 кв. км, що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України. Артобстріли та мінування значних територій спричиняють знищення лісів, захисних лісосмуг, рослинності, виникнення пожеж, руйнування потенційно-небезпечних об'єктів та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населених пунктів, що також викликає забруднення атмосферного повітря, ґрунтів та водних ресурсів [1]. Центр екологічних ініціатив «Екодія» з 24 лютого 2022 року веде моніторинг випадків потенційної шкоди довкіллю, спричинених російською агресією, яких вже зафіксовано більше 200, а серед «лідерів» опинилася Луганська, Харківська та Київська області. Вся зібрана інформація потім буде передана на розгляд Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України та стане цінними доказами у судових процесах для відновлення [2].

Метою статті є дослідження особливостей реалізації права на безпечно довкілля в умовах військового конфлікту та аналіз можливостей і досвіду його захисту. Для цього передбачено виконання наступних завдань: виявити факти порушення права на безпечно для життя й здоров'я довкілля під час повномасштабної війни в Україні; дослідити особливості реалізації цього права у мирний час та під час збройного конфлікту; проаналізувати підстави для правомірних обмежень відповідного права в умовах режиму воєнного стану; сформулювати пропозиції щодо ефективних шляхів його захисту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для вивчення проблематики наведеної теми науковці досліджували питання з різних аспектів. Зокрема, загальні питання обмеження та захисту прав людини вивчали П.М. Рабінович, О.В. Скрипнюк, О.З. Панкевич, О.В. Малько та інші. Аналізували право на безпечно навколишнє природне середовище та його реалізацію через забезпечення вимог екологічної безпеки – Ю.С. Шемшученко, В. І. Андрейцев, А.П. Гетьман, Г.І. Баллок, Ю.А. Краснова,

Г.В. Анісімова, В.Л. Бредіхіна, Є.В. Шульга, Я.Б. Орловська, В.В. Іванюшенко та ін. Вивченню механізмів реалізації та захисту прав людини під час збройних конфліктів приділяли увагу Ю.С. Разметаєва; О.В. Сенаторова, Т.С. Садова, А.В. Грубінко, І.Р. Пташник та інші. Втім, проблеми реалізації та захисту права на безпечно для життя й здоров'я довкілля під час збройного кон-

флікту були ще недостатньо та всебічно досліджені в науковій літературі, а тому потребують додаткового аналізу та наукового опрацювання.

Виклад основного матеріалу. Для всебічного аналізу поставленої проблеми перш за все, на наш погляд, потрібно визначитись із тим, що ж таке право на безпечно для життя і здоров'я довкілля. Задля комплексного розуміння предмету вивчення, слід звернутись до думок науковців, які в процесі розгляду цього поняття визначали його складові елементи, зокрема, досліджували такі категорії, як безпечно довкілля та екологічна безпека.

Так, В.В. Іванюшенко звернув увагу на те, що довкілля є складним поняттям, що включає в себе не тільки об'єкти природного середовища, а й інші соціальні фактори, які визначають умови життєдіяльності і впливають на її фізичний та психологічний стан [3, с. 18]. Відтак наш перший елемент – це довкілля, яке за своїм правовим закріпленням повинно відповідати певним встановленим умовам. Людина і природа тісно взаємопов'язані, тому можна говорити про те, що стан навколишнього середовища значною мірою впливає на якість життя і здоров'я громадян.

Другим елементом виступає безпека людини у навколишньому середовищі. Г.І. Баллок визначає екологічну безпеку як складову національної й транснаціональної безпеки й виділяє обов'язкову ознаку поняття – запобігання органами державної влади ризикових ситуацій, які можуть негативно позначатись на стані навколишнього природного середовища й житті та здоров'ї людей [4, с. 133]. В.І. Андрейцев підходить до вивчення поняття безпечного довкілля як до стану природного середовища й місця перебування людини, які позитивно впливають на її життя та біологічні процеси, що сприяють розвитку і функціонуванню живих організмів у конкретній екологічній обстановці. Із цього слідує, що важливою ознакою є саме «сприятливість», а відсутність такої ознаки вказує на дискомфортність стану довкілля, який може визнаватися таким, що містить елементи несприятливості, а відтак, небезпеки для основного носія цього суб'єктивного права – людини і громадянина [5, с. 208].

Законодавець не конкретизує, що саме являє собою безпечно довкілля, але в ст. 50 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», міститься визначення поняття «екологічна безпека», яка в свою чергу є таким станом навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [6]. Вона гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. В цьому контексті питання визначення меж такої безпечності залишається відкритим.

В.І. Андрейцев наголошує, що за наявності елементів небезпеки – середовище перестає бути здоровим, стає забрудненим, тобто насиченим різними елементами, небезпечними для життя і здоров'я людини [5, с.209]. Як зазначає В.В. Іванюшенко, ознака «безпечність» вказує на ту граничну межу, за якою настають негативні наслідки. Тобто, «безпечність» – це правова межа здійснення суб'єктивного права на безпечно для життя і здоров'я довкілля [3, с. 19]. Отже, таке визначення корелюється із думкою про те, що реалізація безпечності діє доти, доки не буде створено реальну загрозу життю і здоров'ю людини через пряму й дійсну шкоду природному середовищу.

Ю.А. Краснова у своїй роботі визначила, що суб'єктивне право на безпечно для життя і здоров'я довкілля – це перелік гарантованих державою можливостей суб'єкта: а) проживати в такому середовищі, яке не спричиняє шкоди здоров'ю; б) користуватись безпечними природними благами; в) вимагати від держави та уповноважених осіб виконання та дотримання вимог екологічної безпеки; г) у випадку їх порушення – звертатись

за захистом порушеного права до компетентних органів [7, с. 59]. Отже, суб'єктивне право включає в себе декілька складових елементів, які дозволяють реалізовувати його навіть без наявності їх сукупності.

Г.В. Анісімова запропонувала визначення права людини і громадянина на безпечне навколишнє середовище як юридичної можливості проживати в доквіллі, яке б не заповнювало шкоди здоров'ю і життю особи, а в разі порушення цього права – вимагати його захисту у встановленому законодавством порядку [8, с. 9]. В.Л. Бредіхіна, розвиваючи цю думку, зазначила, що право на безпечне навколишнє природне середовище як суб'єктивне право виявляється як пасивно (факт проживання в безпечному для життя і здоров'я навколишньому середовищі), так і активно (правомірні дії, які реалізують це право), що становить відповідно його юридичний та матеріальний зміст [9, с. 19]. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що реалізуючи свій інтерес у безпечному доквіллі, громадяни мають право на отримання достовірної екологічної інформації, яка повинна містити відомості про загрози для життя й здоров'я населення у випадках створення екологічної небезпеки, зокрема в результаті техногенних катастроф, забруднення водойми, атмосферного повітря, підвищення радіаційного рівня тощо.

Варто звернути увагу й на те, що під час збройного конфлікту відбуваються порушення законів і звичаїв ведення війни. Відповідно до п. 1, 2 статті 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довготривалої і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим – шкоди здоров'ю або виживанню населення [10]. Зараз ми спостерігаємо, що вторгнення РФ на територію України супроводжується невибірково обстрілами та руйнуванням об'єктів житлової та критичної інфраструктури, що спричиняє численні техногенні катастрофи. Так, ракетні обстріли призвели до пожеж на нафтобазі у Васильківці, Охтирці, Чернігові, Луцьку, підриву газопроводу в Харкові, викиду азотної кислоти у Рубіжному. Атака й захоплення Чорнобильської та Запорізької атомних електростанцій є грубим порушенням Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та Міжнародної Конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму. Такі порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля становлять екологічну загрозу не тільки для громадян України, а і для всього для людства, тому слід детальніше зупинитися на реалізації та захисту цього права.

Колишній Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун у своїй заяві з нагоди Міжнародного дня ООН по запобіганню експлуатації навколишнього середовища під час війни і збройних конфліктів зазначав, що навколишнє середовище вже давно є мовчазною жертвою війни та збройних конфліктів. Від забруднення земель і знищення лісів, розграбування природних ресурсів і розпаду систем управління, екологічні наслідки війни часто є широко поширеними та руйнівними [11]. Свідком цих руйнівних подій зараз є вся українська нація. Заподіяння шкоди довкіллю, руйнування екологічних зв'язків внаслідок ракетних обстрілів, бомбардувань, використання хімічної зброї не тільки дзеркально відбивається на здоров'ї людей, а й в багатьох випадках позбавляє їх життя.

В сучасних реаліях майже кожна дія російських загарбників прямо чи опосередковано призводить до порушення права на безпечне життя та здоров'я довкілля громадян України. Однак, потрібно розуміти, що таке порушення не може відбуватися в односторонньому порядку під час військових дій. Так, це особливий прояв оборони, стан необ-

хідності та реакція української сторони на протиправні дії агресора, але з нашого боку доцільніше говорити про ієрархію благ та пріоритетність захисту такої найвищої цінності, як життя, в даний конкретний період часу шляхом боротьби за свободу та особисту недоторканність, адже в іншому випадку під загрозою опиняється й наше майбутнє. Отже, в цьому аспекті порушеннями слід вважати, наприклад, пошкодження об'єктів цивільної інфраструктури, захват та руйнування об'єктів підвищеної небезпеки, спричинення майнової чи немайнової (моральної) шкоди у зв'язку з бойовими діями на території нашої держави, що прямо чи опосередковано впливає на стан навколишнього природного середовища, роблячи його небезпечним для життя і здоров'я населення. Жахливим прикладом вищевказаного є ситуація, що склалася у місті Маріуполь. Одну із найсерйозніших загроз, за словами місцевого екоактивіста і депутата Максима Бородіна, становлять непоховані трупи і, як наслідок, потрапляння трупної отрути (сполук ртуті), бактерій та інших збудників хвороб у водопровідну систему, підземні джерела, річки та море. Ця зміта, заражена вода зовсім не придатна до споживання та несе пряму небезпеку життю та здоров'ю людей. До того ж обстріли окупантами «металургійних гігантів» – МК «Азовсталь» та ММК імені Ілліча, стали причиною потрапляння значної кількості хімічних речовин (кислота, аміак та ін.), які були необхідні для технологічних процесів, до ґрунту та водних басейнів [12].

Водночас слід зазначити, що право на безпечне для життя й здоров'я довкілля під час воєнних дій може не тільки порушуватись, а й на етапі реалізації своїх суб'єктивних складових обмежуватись в інтересах оборони та національної безпеки. Тому в рамках теми дослідження варто звернути увагу на таку категорію, як «правомірне обмеження». П.М. Рабінович та І.М. Панкевич визначають підстави обмеження прав людини як «певні особисті (індивідуальні) та соціальні (колективні) інтереси, задля забезпечення яких нормовстановлюючий орган вважає за потрібне обмежувати певні права людини» [13, с. 94]. Відповідно до ст. 15 Європейської Конвенції з прав людини під час війни держава може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища [14]. Отже, обмеження мають стосуватися не права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в цілому, а саме окремих елементів його здійснення та реалізації. Так, на підставі статті 20 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» [15], постанови КМУ від 12 березня 2022 № 263 «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» [16] з метою недопущення будь яких несанкціонованих дій з інформацією, що міститься в автоматизованій інформаційній системі «Єдиний реєстр з оцінки впливу на довкілля» наказом Міндовкілля від 20.04.2022 № 177 [17] тимчасово обмежено доступ до Реєстру для зовнішнього використання. Фактично, розміщення в закритому реєстрі документів без можливості доступу до них громадськості порушує основний принцип гласності оцінки впливу на довкілля, нівелює відкритість і доступність даної оцінки, чим обмежує право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. При цьому, постановою КМУ «Деякі питання реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб» із змінами, внесеними постановою КМУ від 09.03.2022 № 233 [18] зупинено строки надання адміністративних послуг суб'єктами їх надання та строки видачі органами документів дозвільного характеру на час воєнного стану в Україні. Обмежується й реалізація цього права шляхом заборони проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій та інших масових заходів згідно зі ст. 8 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» [15]. Таким чином, дотримання обмежень

у реалізації деяких прав громадян, які введені під час воєнного стану, не дозволяє і в повному обсязі реалізувати можливості, що надані нам законодавством у мирний час для забезпечення права на безпечне для життя й здоров'я довкілля. Справедливою причиною цього виступають національні та суспільні інтереси, а також необхідність оперативного збереження життя та здоров'я людей під час воєнної загрози.

Одним із важливих чинників забезпечення права громадян на безпечне навколишнє природне середовище в умовах військових дій є чітке дотримання вимог охорони довкілля під час збройних конфліктів. Втім, на наше переконання, правове врегулювання зазначених питань у національному та міжнародному законодавстві є фрагментарним та у повній мірі не застосовується. Норми міжнародного гуманітарного права довгий час не містили прямого регулювання проблем захисту довкілля під час війни. Перше нормативне закріплення відбулося в рамках ООН у 1976 р. з прийняттям Конвенції про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, що мала на меті обмеження способів ведення воєнних дій, які можуть мати наслідком зміну природних процесів, клімату тощо [19]. Україна та Російська Федерація є сторонами згаданої Конвенції, як правонаступники СРСР. У 1990 р. Україною ратифіковано Додатковий протокол (Протокол I) до Женевських конвенцій, який вперше закріпив норми поведіння із довкіллям під час воєнних дій [10].

Війна з точки зору екологічної безпеки, крім вже існуючих проблем, призвела до загострення ситуації щодо захисту довкілля. В силу зазначених обставин сьогодні неможливо достеменно оцінити шкоду, нанесену довкілтю за період збройних протистоянь. Ризики, пов'язані із пошкодженням комунікацій, підприємств та інших об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, мають особливе значення і часто стають непрогнозованими. Приклади, які вже були наведені у цій статті, свідчать про недостатність міжнародних напрацювань та здобутків задля ефективного захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту та притягнення винних до відповідальності. З цього питання у науковій спільноті сформувалися дві протилежні думки. Перша полягає в тому, що навколишнє природне середовище буде досить захищеним, якщо сторони конфлікту будуть поважати і достатнім чином дотримуватися законів війни. Протилежна – в тому, що існуючі міжнародні договірні зобов'язання держав потребують реформування з метою поглибленого застосування екологічних цінностей. Остання позиція виглядає найбільш реалістично і може бути реалізована шляхом внесення змін та доповнень до існуючих документів або розробки та втілення нових, адже науково-технічний прогрес не стоїть на місці, і деякі норми з кожним роком втрачають свою актуальність [20, с. 65].

Проблема притягнення Російської Федерації як держави-агресора до відповідальності за заподіяну шкоду навколишньому середовищу України викликає багато дискусій, адже з 2016 року вона не є учасницею Римського Статуту, тому Міжнародний кримінальний суд не може покласти на неї зобов'язання. А у положенні, яким доповнили ст. 79 Конституції РФ у 2020, взагалі зазначено, що «решения межгосударственных органов, принятые на основании положений международных договоров Российской Федерации в их истолковании, противоречащем Конституции Российской Федерации, не подлежат исполнению в Российской Федерации» [21].

Однак, слід пам'ятати, що міжнародні злочини не мають строку давності, а тому винних осіб у будь-якому разі має бути притягнуто до відповідальності. Міжнародний суд ООН вже виніс знакове рішення щодо необхідності негайного зупинення військової агресії на території нашої суверенної держави та припинення вторгнення. На нашу думку, доцільним вбачається створення Спеціального трибуналу,

на кшталт відомого Нюрнберзького та Токійського для покарання країни-агресора за військові злочини та винесення рішення щодо компенсації за порушення РФ міжнародних зобов'язань, зокрема у сфері захисту довкілля.

В рамках ініціатив, які впроваджуються Українською Гельсінською спілкою з прав людини, ще декілька років тому окремо вказувалось на необхідність розроблення методики документування та оцінки збитків, заподіяних навколишньому середовищу в результаті бойових дій. Така методика мала б передбачати складання актів із зазначенням числа і розмірів воронки, залишків частин боєприпасів і рівня забруднення ними довкілля, протяжності траншеї, шкоди від пожеж, враховуючи мініме забруднення, а також розмір витрат на розмінування територій [22, с. 5].

Сьогодні під час повномасштабної війни на території України для впровадження ефективного механізму притягнення країни агресора до міжнародно-правової відповідальності відбувається посилення національної нормативно-правової бази в цій сфері. Так, вже прийнято постанову КМУ від 20.03.2022 № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [23], також видано наказ Міндовкілля від 04.04.2022 № 167 «Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану» [24]. На додаток потрібно зобов'язати РФ виплатити компенсацію, яку громадяни України зможуть отримати внаслідок порушення свого суб'єктивного права на безпечне довкілля та розробити механізм притягнення військовополонених до відновлення навколишнього природного. Таке відновлення може проходити у формі залучення винних осіб до очисних робіт, відновлення флори й фауни, ліквідацію наслідків пожеж, руйнувань та забруднень, адже положення статті 49 Женевської конвенції про поведінку з військовополоненими прямо передбачає, що держава може використовувати працю військовополонених, які є працездатними, беручи до уваги їхній вік, стать, військове звання та фізичну здатність виконувати певну роботу [25].

З другого дня повномасштабного вторгнення стало зрозумілим, що порушення потрібно фіксувати, але не відкрито, аби не коригувати вогонь противника. Наразі кожен громадянин може повідомити та надати відомості про злочини проти довкілля за допомогою Телеграм-боту «ЕкоШкода» чи SaveEcoBot у Вайбері. До того ж, з метою отримання та розповсюдження інформації щодо можливої екологічної небезпеки, Міндовкілля запустило офіційний ресурс і мобільний додаток ЕкоЗагроза із даними про загрози довкілтю. У застосунку на інтерактивній мапі України можна подивитися дані моніторингу щодо якості повітря та рівня радіаційного забруднення по всій країні, а також актуальні факти екологічних загроз, спричинених російськими окупантами [26]. На наш погляд, отримання такої інформації суттєво збільшить можливість громадян, органів виконавчої влади та суб'єктів критичної інфраструктури вчасно та ефективно реагувати на екологічну небезпеку, тим самим захищаючи право на безпечне довкілля.

Не слід забувати й про непрямий вплив бойових дій та втрачені можливості. Прикладом цього є неконтрольовані викиди неочищених відходів підприємств у воду чи атмосферне повітря, адже у зв'язку з воєнним станом контроль за цією діяльністю не здійснюється. Кошти, які в державі планували витратити на енергоефективність, зелену економіку, відновні джерела енергії, створення нових заводів, збереження видів, зараз витрачаються на оборону країни від збройної агресії. Вплив війни не обмежується лише територією нашої держави. Через військові дії українські фермери не можуть засіяти частину полів у східних та південних областях, що позначиться на кількості зерна, яке зможе піти на експорт восени, через що негативні продовольчі наслідки для багатьох країн неминучі [27].

Отже, постають питання забезпечення продовольчої безпеки не тільки в нашій країні, але й в усьому світі.

Навіть під час військового конфлікту захист права на безпечне довкілля повинен залишатися одним з пріоритетних питань державної політики. Потрібно не забувати про наслідки, які населення може отримати у майбутньому. Так, українські еко-активісти звернулися до керівників центральних органів влади з пропозицією експертної оцінки законодавчих змін під час воєнного стану з причин автоматичного скасування процедури оцінки впливу на довкілля для всіх проектів (не лише пов'язаних з обороною держави) у післявоєнний період по всій країні. Згадані зміни значно впливають на умови використання природних ресурсів та суперечать міжнародним стандартам, які Україна зобов'язана виконувати [28].

Висновок: За допомогою статистичних даних було з'ясовано, що під час збройної агресії навколишнє природне середовище потерпає від згубних наслідків. Доведено реальну необхідність компенсації завданих збитків,

тому запропоновано вирішити це питання шляхом прийняття на національному рівні низки законодавчих актів, які можуть стати дієвим механізмом притягнення держави-агресора до відповідальності за вчинені дії.

Встановлено прямий вплив стану довкілля на здоров'я людини. Визначено, що загроза, яку створює Російська Федерація, завдає шкоди не тільки реалізації суб'єктивних екологічних прав, а й прямо порушує всі існуючі міжнародні договори і конвенції стосовно засобів і способів ведення війни. З огляду на це вбачається необхідним створення єдиного дієвого механізму притягнення до відповідальності будь-якого суб'єкта міжнародних правовідносин за свої протиправні дії, незалежно від обсягу встановлених зобов'язань перед міжнародним співтовариством. Ситуація, що склалася, на прикладі Римського Статуту, його порушень та невизнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду прямо вказує на те, що існуючий механізм на практиці не відрізняється дієвістю чи ефективністю, а тому потребує істотного вдосконалення для відповідності умовам, що диктують сучасні реалії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Збережемо природно-заповідний фонд України : веб-сайт. URL: <http://surl.li/cbrjrp> (дата звернення 14.05.2022).
2. Випадки потенційної шкоди довкіллю, спричинені Російською агресією : веб-сайт. URL: <https://ecoaction.org.ua/warmap.html> (дата звернення 11.05.2022).
3. Іванющенко В. В. Право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля: поняття та зміст. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2010. Вип. 6 (1). С. 17-23. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2010_6\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2010_6(1)_5) (дата звернення 12.05.2022).
4. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 848 с.
5. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навчальний та науково-практичний посібник К. : Знання-Прес, 2002. 332 с.
6. Про охорону навколишнього природного середовища. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 20.05.2022).
7. Краснова Ю. А. Юридична природа екологічної безпеки. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 4. С. 57–60.
8. Анісімова Г.В. Здійснення громадянами екологічних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Х., 1996. 24 с.
9. Бредіхіна В.Л. Конституційні засади права громадян на безпечне навколишнє природне середовище / за ред. проф. М.В. Шульги : монографія. Харків : Видавець ФОРМ Вапнярчук Н.М., 2008. 168 с.
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 17.05.2022)
11. What's the environmental impact of modern war? : веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2014/nov/06/whats-the-environmental-impact-of-modern-war> (дата звернення 16.05.2022).
12. Маріуполю загрожує екологічна катастрофа через трупи та бомбардування – екоактивіст. *Українська правда _Життя*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/05/19/248719/> (дата звернення: 25.05.2022).
13. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) : монографія / П. М. Рабінович, І. М. Панкевич ; Акад. прав. наук України ; Наук.-дослід. ін-т держ. буд. та місц. самовряд. Львів : Астрон, 2001. 108 с. (Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Сер. 1, Дослідження та реферати. ; Вип. 3).
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.
15. Про правовий режим воєнного стану. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 26.05.2022).
16. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно- комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від від 12 березня 2022 р. № 263. *Урядовий портал*. URL: <http://surl.li/boukvk> (дата звернення: 26.05.2022).
17. Про тимчасове обмеження доступу до Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0177926-22#Text> (дата звернення: 26.05.2022).
18. Про зупинення строків надання адміністративних послуг та видачі документів дозвоільного характеру. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165-2022-п#Text> (дата звернення: 21.05.2022).
19. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text (дата звернення: 21.05.2022).
20. Пташник І. Р. Захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів: Ситуація de-jure та de-facto. *Екологічне право України* : науково практичний журнал. 2016. № 3-4. С. 59–66.
21. Конституція Российской Федерации. (с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 04.07.2020). URL: <http://duma.gov.ru/news/48953/> (дата звернення: 22.05.2022).
22. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на Сході України / А.Б. Балага, І.В. Загороднюк, Т.Р. Короткий, О.А. Мартиненко, М.О. Медведєва, В. Пархоменко ; за заг. ред. А.П. Буценка / *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. К. : КИТ, 2017. 88 с. з іл. (дата звернення: 20.05.2022)
23. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п#Text> (дата звернення: 24.05.2022).
24. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 26.05.2022)
25. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 25.05.2022).
26. Міндовкілля запустило мобільний додаток ЕкоЗагроза. *Цензор.нет*. URL: <https://censor.net/ua/n3340848> (дата звернення: 24.05.2022).
27. Свеженцева І. Як війна впливає на довкілля і як можна допомогти його відновлювати – розповідає екологія : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/231917-ak-vijna-vplivae-na-dovkilla-i-ak-mozna-dopomogti-jogo-vidnovluvat-i-rozpovidae-ekologina/> (дата звернення: 12.05.2022).
28. Застерігаємо: швидкі зміни законодавства посилять в Україні екологічну кризу! – Українська природоохоронна група. *Українська природоохоронна група*. URL: <https://uncg.org.ua/shvydky-zminy-zakonodavstva-posyliat-ekolohichnu-kryzu/> (дата звернення: 19.05.2022).